

הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת - התבוננות מחודשת

ההדלקה בבית הכנסת כהלכה עמומה
זמן הדלקת נר חנוכה בבית ובבית הכנסת
הדלקת נר חנוכה בזמן ההדלקה במקום הימצאו
סיכום

ההדלקה בבית הכנסת כהלכה עמומה

מנהג הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת אינו מוזכר בתלמוד, לא בשאלות ולא בהלכות גדולות, לא בסדר רב עמרם ולא בסדר רב סעדיה, לא בשלושת עמודי ההוראה - הרי"ף, הרמב"ם והרא"ש, אף לא בדברי רבנו חננאל, רש"י, בעלי התוספות, רמב"ן, רשב"א, ר"ן, מרדכי והגהות מיימוניות. הלומד נתקל בו בהפתעה כאילו בדרך אגב, בטור בסוף סימן תרעא, תוך כדי דיון בענין הנחת הנר סמוך לפתח: "ובספר המצוות הקטן כתב שאם מניחה בדת עצמה יניחנה מחציו של כניסה לצד שמאל, ובבית הכנסת מניחה לדרום זכר למנורה שהיתה בדרום". 'סמ"ק' המוזכר כאן הוא למעשה הגהות הסמ"ק של רבנו פרץ שנוספו לסמ"ק מצוה רפ. הבית יוסף במקום מביא מקורות וטעמים למנהג הדלקת הנרות בבית הכנסת מדברי שניים מאחרוני הראשונים - הכלבו והריב"ש, ועוד דיון על פרטי ההנחה בבית הכנסת מדברי ראשון מאוחר שלישי - מהרי"א בתרומת הדשן. כידוע הכלבו הוא למעשה מהדורה אחרת של ספר ארחות חיים לרבי אהרן הכהן מפרובנס, ואכן גם בארחות חיים מוזכר המנהג בלשון דומה מאוד לדברי הכלבו. המנהג מובא בקיצור גם בדברי המאירי בבית הבחירה למסכת שבת (עמ' 104), ובספר המנהגים לר' אייזיק טירנא. אמנם הקדום מבין הראשונים המזכירים את המנהג הזה הוא ר' יצחק בר אבא מרי בעל העיטור (בן זמנם של רבנו תם והרמב"ם והראב"ד), מובא בשבולי הלקט לר' צדקיה ב"ר אברהם הרופא סי' קפה. יש לציין שבעל שבולי הלקט עצמו התנגד למנהג זה, והוא כותב (שם): "וגם אנו נוהגין להדליק בבית הכנסת, ולא ידענו שורש וענף למנהג הזה. ומורי ר' יהודה אחי שני [=בן דודי] נר"ו היה נמנע מלהדליקה שלא לברך עליה, וכן דעתי נוטה, כי מאחר שכל אחד ואחד מדליק בביתו מה צורך להדליק בבית הכנסת. ואילו היו אורחין ישנין בבית הכנסת היו הם צריכין להדליק, דקיימא לן אכסניי חייב בנר חנוכה, ואם אין שם אורחין מה צריך להדליק. ושמא מפני שהיא בית דירה לחזן הכנסת בבית הכנסת נהגו כן, אם כן השתא דלית בהו בית דירה אין להדליק".

בשנת תשנ"ה התפרסם קובץ חדש של תשובות גאונים שחלקן לא נודע לפני כן¹, ונתברר שהדלקת נרות בבית הכנסת נהגה כבר בתקופת הגאונים. מעניין שגם כאן הזכרת המנהג להדליק נר חנוכה בבית הכנסת נזכרת רק בדרך אגב - הגאון (ששמו לא נזכר בהעתקת התשובה) כותב: "אנו מנהגנו להדליק כמנין אנשים שיש בבית, כדתנו רבנן המהדרין נר לכל אחד ואחד². ובבתי כנסיות עושין כבית הלל, לילה הראשון מדליק אחד מכאן ואילך מוסיף והולך, ואין עושין כלום מהן מימין, וכך יפה לעשות"³.

אבל למרבה הפלא רוב בניין ורוב מניין של הפוסקים הראשונים התעלמו ממנהג זה ולא הזכירוהו כלל, לא לחיוב ולא לשלילה. המעטים שהזכירוהו הזכירוהו בדרך כלל כלאחר יד תוך כדי דיון בשאלות אחרות הקשורות בנר חנוכה, ורובם לא הוטרדו מן השאלה שהדריכה את מנוחתו של בעל שבולי הלקט איך השתרש מנהג זה וקל וחומר איך מברכים עליו "אשר קדשנו במצוותיו וציוונו".

רוב הראשונים שראו לנכון להשיב על שאלה זו קיצרו בדבריהם. המאירי (עמ' 104) כתב: "וזה שנהגו להדליק בבית הכנסת, עיקר העניין משום פרסומי ניסא ולא לכוונה אחרת, והדבר נאה". ארחות חיים וכלבו: "ונהגו להדליק נר חנוכה בבית הכנסת להוציא מי שאינו בקי ושאינו זריז בזאת המצוה, גם כי הוא הידור המצוה ופרסום הנס". הריב"ש האריך יותר: "המנהג הזה להדליק בבית הכנסת מנהג ותיקין הוא משום פרסומי ניסא, כיון שאין אנו יכולין לקיים המצוה כתיקנה להדליק כל אחד בפתח ביתו מבחוץ מפני שיד הגוים תקיפה. ומברכין על זה כמו שמברכין על הלל דר"ח אע"פ שאינו אלא מנהג. ומ"מ באותה הדלקה של בית הכנסת אין יוצא בה, וצריך לחזור ולהדליק כל אחד בביתו".

הבית יוסף בסוף סימן תרעא הביא את דברי הריב"ש, ועוד הרחיב בדברים משלו:

1 תשובות הגאונים החדשות, מהדורת פרופ' שמחה עמנואל, סי' קעז (אותו קובץ התפרסם באותה שנה במתכונת שונה במקצת גם על ידי פרופ' אלעזר הורביץ).

2 בבבל בתקופת הגאונים היה נהוג מנהג המהדרין נר לכל אחד ואחד, ובדרך כלל לא הוזכר בכתבי הגאונים מנהג המהדרין מן המהדרין (ראה תשובת רב שר שלום ותשובה לעוד גאון שלא נודע שמו באוצר הגאונים שבת עמ' 23 וכן סדור רב סעדיה גאון עמ' רנד). בבית הכנסת שבו מצויים אנשים רבים, זה נכנס וזה יוצא, אי אפשר להדליק נר לכל אחד, ולכן שם נמצא מקום לשיטת 'מוסיף והולך'.

3 את המילים "ואין עושים כלום מהן מהימין" שבתשובה זו פירש ר' טוביה פרשל שהמנהג היה להדליק בפתח בית הכנסת, והגאון בא לומר שמדליקין בשמאל הפתח למרות שבבית הכנסת אין מזוזה ולא מתקיים "מזוזה מימין" ("הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת בבבל", הצופה, כ"ה כסלו תשנ"ז עמ' 6), ודלא כראב"ה והמנהיג והגמ"ר בשם ר' יקר וטור וש"ע סי' תרעא שבאין מזוזה ונח נר חנוכה מימין.

”ומ”ש שמניחין נר חנוכה בבה”כ, נראה שתקנו כן מפני האורחים שאין להם בית להדליק בו, כמו שתקנו קידוש בבהכ”נ משום אורחים דאכלו ושתו בבי כנישתא. וכ”כ הכלבו, וכתב טעם אחר שהוא כדי לפרסם הנס בפני כל העם, ולסדר הברכות לפניהם, לפי שיש בזה פירסום גדול לשי”ת וקידוש שמו כשמברכים אותו במקהלות”. בשולחן ערוך פסק כן בקיצור: ובבית הכנסת מניחו בכותל דרום, ומדליקין ומברכין משום פרסומי ניסא. הרמ”א מוסיף בהגהתו את דברי הריב”ש שאין אדם יוצא בהדלקה של בית הכנסת וצריך לחזור ולהדליק בביתו.

והתקשו אחרונים איך מברכים על הדלקה זו שאינה מוציאה איש ידי חובה, ושאינה אלא מנהג מאוחר שבא לעולם לאחר חתימת התלמוד? ותינח לשיטת רבנו תם (תוספות תענית כח, ב ועוד) והרמ”א ההולך בעקבותיו (או”ח סי’ תכב סע’ ב) שעל מנהג חשוב מברכים, ורק טלטול בעלמא כחבטת הערבה אינו מנהג חשוב לברך עליו, יש לומר שאף שלא נזכר בתלמוד להדליק בבית הכנסת, מכל מקום זהו מנהג חשוב כיון שיש בו פרסומי ניסא רב, וכמו שכתב הריב”ש. אבל לפי מנהג ארץ ישראל וסביבותיה שהעיד עליו מרן ר’ יוסף קארו (שם) שלפיו אין מברכים על הלל בדילוג, ומשמע שהוא עצמו סובר כך שאין לומר ”וציוונו” על מנהג שאינו חובה, קשה איך פסק מרן שמדליקים בבית הכנסת ומברכים? בביאור הגר”א השווה את הדבר להלל של לילי פסח שנתקן על הכוס ומ”מ אומרים אותו בברכה אף בבית הכנסת (על פי הירושלמי) משום פרסומי ניסא (המחבר בשו”ע סי’ תפז סע’ ד ומנהג א”י בימינו). ונראה שכוונתו לומר שכיון שהוא מצות היום ופרסום הנס ניתנה רשות לעשותו גם שלא באופן שנתקן מתחילה, והוא בכלל ”וציוונו”. ערוך השולחן (סי’ תרעא סע’ כו) כתב ליישב בדומה למה שהבאתי לעיל מדברי שבה”ל שהמנהג הוא משום אורחים או רווקין שאין להם בית ויוצאין בהדלקה של בהכ”נ, ונראה שכוונתו דאכלי ושתו וגנו בבי כנישתא (פסחים קא א) שזהו ביתם ביום זה, וכמו שהנהיגו בבבל קידוש בליל שבת בברכה בבית הכנסת בגלל האורחים, והתקנה לא זזה ממקומה גם כשאין אורחים, הוא הדין גם כאן. אבל לפי זה קשה, לדידן שבטל אצלנו קידוש בבית הכנסת לאחר שחדלו לארח אורחים בבית הכנסת, היה ראוי לבטל גם את הדלקת נרות חנוכה בבית הכנסת. עוד טעם אחר שם: כיון דכל עיקר ההדלקה הוא משום פרסומי ניסא, ובבית אין אנו יכולים לקיים פרסומי ניסא כבזמן הגמרא להדליק בחוץ, ולכן בבהכ”נ הוי עיקר פרסומי ניסא וראוי לברך שם (וגם כאן צריך לומר כמו שכתבתי למעלה שכיון שהוא מצות היום ופרסום הנס הוא בכלל ’וציוונו’), ומ”מ אין יוצאים בזה ידי חובה. גם פתרון זה תודה לאל אינו תקף במציאות זמננו, והשאלה במקומה עומדת.

4 ועיין בשו”ת יביע אומר ח”ז או”ח סימן נז שהאריך והביא כדרכו מקורות רבים ראשונים ואחרונים ברוח הדברים שכתבתי לעיל, ובתוספת נופך וסברות נוספות.

זמן הדלקת נר חנוכה בבית ובבית הכנסת

זמן הדלקת נר חנוכה מפורש בברייתא (שבת כא, ב) שהוא משתשקע החמה, וכך העתיקו בפשטות הגאונים ורוב הראשונים, והרמב"ם הוסיף והדגיש "עם שקיעתה, לא מקדימין ולא מאחרין"⁵. ואולם מנהג רבים להדליק אחר צאת הכוכבים, וכפי שהתנסחו הטור (ריש סי' תרעב) והשו"ע בעקבות ראבי"ה "מסוף שקיעת החמה", ומבואר בהגהות המרדכי "דהיינו צאת הכוכבים", וכתב הב"ח שם שזה כשיטת רבנו תם. אבל האמת היא שגם לפי שיטת ר"ת אין זה מתאים למנהג הרווח, שהרי אם נוקטים כשיטת שתי השקיעות דרבנו תם היה צריך להמתין עד זמן מהלך שלושה מילין ורביע מהיעלמות השמש, שאז הוא זמן 'שקיעת האור' לפי שיטת ר"ת, והרי אין נוהגים כן, ובזמננו בכלל נהוג עלמא בעקבות הגר"א שלא לחשוש לצאת הכוכבים של רבנו תם אפילו לחומרא! עוד יש להתפלא על מה שכתבו הפוסקים⁶ שבבית הכנסת מדליקין אחרי מנחה ובבית אחרי צאת הכוכבים, וקשה מה נשתנו נרות בית הכנסת מן הנרות שבבית? אמנם המשנה ברורה נותן לכך טעם מעשי, שאז כל הציבור נמצאים יחד ואחרי ערבית אין לעכבם מללכת לביתם, אבל האם כדאי להדליק שלא בזמן המצוה מפני עיכוב של רגע?

הדלקת נר חנוכה בזמן ההדלקה במקום הימצא

כדי לנסות להשיב על השאלות שהעלינו אני רוצה להציע כאן התבוננות מחודשת. המשנה היחידה בשישה סדרי משנה המזכירה את נר חנוכה היא המשנה בפרק הכונס (בבא קמא סב, ב) המובאת גם בסוגיית נר חנוכה שבפרק במה מדליקין (שבת כא, ב), ושם מדובר על **חנווני** המדליק נר חנוכה בפתח חנותו. הנר שמדליק החנווני הוא נר של מצוה (ולא של מנהג בעלמא), כמפורש שם במשנה ובתוספתא 'בנר חנוכה פטור מפני שהניח ברשות', ובגמרא 'מצוה להניחה למטה מעשרה' וכו'. לפי פשוטה של המשנה חנווני הנמצא בחנותו בשעת החיוב של נר חנוכה צריך להדליק בפתח חנותו. איך תתיישב הלכה זו עם הברייתא (שבת שם) "מצות נר חנוכה נר איש וביתו"? דוחק להעמיד את המשנה באוקימתא, הכא במאי עסקינן כשהחנות

5 על פי המסופר בגמרא (כג, ב) על אשתו של רב יוסף "אמר לה הווא סבא תנינן ובלבד שלא יקדים ושלא יאחר". שאר הראשונים פירשו שמדובר בנר שבת שהוא מצוותה של האשה, אבל הרמב"ם סובר שמדובר בנר חנוכה, כנראה משני טעמים: א. לפי הרמב"ם אין דין תוספת בשבת, ואם כן אילו היינו מפרשים "הות מאחרה ומדלקה" בערב שבת היה פירושו אחרי שקיעה בזמן שהוא ספק איסור סקילה, וזה אי אפשר. ב. בשבת מטרת הנר היא משום שלום ביתו, ואין סברא שתהיה הדלקה עושה מצוה, ולפיכך מה בכך שתקדים להדליק?

6 רמ"א בדרכי משה סי' תרעא אות ה ובהגהה סע' ז בשם כלבו ומהרי"ל ואבודרהם.

נמצאת בקדמת ביתו של החנווני (כחנויות של בנות מדין בפרק חלק קו, א). יותר מסתבר לומר שכיון שהחנווני נמצא בחנותו בשעת חלות המצוה עליו להדליק כאן. אמנם ניתן להניח שביתו אינו נפטר בהדלקה זו, ולכן בני ביתו צריכים להדליק בבית כשהוא מתעכב בחנות, או שהוא עצמו ידליק שוב בביתו כשיחזור לפני שתכלה רגל מן השוק.

לכאורה אפשר להקשות על מהלך זה ממעשה דרבי זירא (כג, א), שקודם שנשא אשה היה משתתף בפריטי בהדי אושפיזא ולאחר שנשא אמר תו לא צריכנא דקא מדלקי עליי בגו ביתאי, שלכאורה נראה מכאן שחובת הדלקת נר חנוכה היא חובת הבית, ושאדם מתחייב רק בבית אחד - או באושפיזא כשהוא רווק, או בביתו כשהוא נשוי ואז ההדלקה עליו בביתו פוטרת אותו אף שהוא איננו בבית. למה אינו מחויב להדליק במקום הימצאו בזמן ההדלקה כמו החנווני, נוסף לחיוב ההדלקה בבית?

כדי להשיב על שאלה זו עלינו קודם כל לבאר את עניין ההשתתפות בפריטי. כל בית שיש בו אנשים או נשים מישראל חייב בנר חנוכה⁷, ויש חובת גברא על איש הנמצא בבית לדאוג שמצות הבית תתקיים, וכיון שהאכסנאי משלם על כל מה שהוא מקבל באושפיזו עליו לשלם כמה פרוטות להראות שהוא נכלל עם בני הבית גם בעניין נר חנוכה⁸. כאשר בעל האושפיזא מדליק כאן ואשתו של ר' זירא מדליקה שם המצוה מתקיימת כהלכתה בשני הבתים, ולכן הוא פטור באושפיזו מחובת הגברא

7 ואם יש לו שני פתחים מדליק בשניהם משום חשדא. אבל בית ריק כמובן פטור, ומעולם לא שמענו שהיוצא מביתו צריך על פי הדין לבקש או לשכור מישהו שידליק בפתחו.

8 לפי מנהג הרמ"א שכל אחד מבני הבית מדליק בעצמו ומוסיף והולך אין מקום להשתתפות בפריטי כלל, ויכול האכסנאי להדליק נרות חנוכה בעצמו, אבל מנהג הרמ"א הוא מנהג חדש: בדרכי משה בראש סי' תרעא כותב הרמ"א על דברי הרמב"ם שהמהדרין מן המהדרין נוהגים גם כמהדרין: "וכן המנהג, וכתב מהר"א מפראג דלדין שמדליקין בפנים ויודעין כמה בני אדם בבית... אף לדעת התוספות מנהגו נכון, ועוד מאחר שמדליקין בפנים כל אחד יכול להדליק במקום מיוחד ולא בעי להדליק כולן בטפח הסמוך לפתח, וניכר הנרות שמדליק כל אחד ואחד, ואיכא היכרא כשמוסיף והולך בשאר הלילות". הפתיחה "וכן המנהג" לכאורה אינה מדוקדקת, כי לפי הרמב"ם בעל הבית עצמו מדליק את כל שמונים הנרות ביום השמיני בבית שיש בו עשרה אנשים, ואילו לפי הרמ"א כל אחד מבני הבית מדליק את שלו, ורק כולם יחד מדליקים מספר נרות כמו בעל הבית בשיטת הרמב"ם. ונראה שלדעת החכמים שהנהיגו מנהג זה אפשר להתחלק בקיום המצוה, בדומה למה שכתב הרא"ש (פסחים פרק ראשון סימן י) והטור והשו"ע (או"ח סוף סי' תלב) שבבדיקת חמץ יוכלו להתחיל ביחד ולהתפזר אח"כ לבדוק איש בחדרו, והם סוברים גם שאפשר לברך 'וציוונו' על שיירי מצוה, או סוברים שכל הנרות הנוספים הם מצוות נוספות. התפיסה הבסיסית כאן היא שכיון שיש כאן הידור מצוה, והמצוה עצמה מתקיימת, אין צורך לשלול את המנהג גם אם אין הוא זהה למנהג התלמוד (השוה בדומה לזה תוספות סוכה לח, ב). ואולי זו הסיבה שהרמב"ם שהביא את "המנהג הפשוט בכל ערינו שבספרד" לא הסתייג ממנו למרות שלדעתו אינו מתאים לדין התלמוד.

של ההשתתפות בנר חנוכה, וכבר כתבו כמה פוסקים סברה זו של אשתו כגופו לגבי נר לכל אחד ואחד.⁹ גם החנווני, כיון שיש לו בית עיקרי שבו מחכים לו אשתו ובניו אין ההדלקה שבחנות פוטרת אותם, וכשיבוא לביתו עליו להדליק שוב, או שידליקו הם בזמן שהוא בחנות.

לפי הבנה זו נראה לענ"ד שאפשר ליישב את כל התמיהות שהעלינו בענין ההדלקה בבית הכנסת. ההדלקה בבית הכנסת עם שקיעה, היא חובת השוהים אז בבית הכנסת בדיוק כמו ההדלקה של החנווני בחנותו. נראה שבתקופת התנאים והאמוראים רוב הציבור עסק בחקלאות והיה מתפלל בשדה, ולקראת הלילה אדם בא מן השדה וחכמים הוצרכו להזהירו שלא יאמר אוכל קמעא ואשתה קמעא ואישן קמעא אלא נכנס לבית הכנסת, קורא או שונה מעט ואז קורא קריאת שמע של ערבית ומתפלל (ברכות ד, ב)¹⁰. כשרבו השוהים בבית הכנסת בתפילת מנחה הסמוכה לשקיעה ואחריה נוצר באופן טבעי וללא צורך להדגיש את הדבר כחידוש מיוחד הצורך והמנהג להדליק נרות חנוכה גם בבית הכנסת. החנוני מקיים מצות נר חנוכה בחנותו עם שקיעת החמה, והמתפללים מקיימים מצות נר חנוכה בבית הכנסת באותו זמן. אין הם צריכים למהר לביתם מאחר שהם נמצאים עתה במקום שהמצוה מתקיימת בו, ולאחר שהם קוראים קריאת שמע של ערבית בברכותיה ומתפללים הם חוזרים לביתם כדרכם ומדליקים בביתם סמוך לצאת הכוכבים כיוון שעדיין לא כלתה רגל מן השוק.

סיכום

כך נוצר לדעתי המנהג להדליק נרות חנוכה בבית הכנסת, ודווקא סביב השקיעה, ושוב בבית לאחר צאת הכוכבים. ואם נכונים הדברים ראוי כך לנהוג גם בהתכנסויות אחרות שנערכות סמוך לזמן השקיעה, ולא דווקא בהתכנסויות של מצוה הדומות לתפילה בבית הכנסת, שיש לאדם להדליק נרות חנוכה סמוך לשקיעה בבית שבו הוא נמצא, ונרות נוספים מאוחר יותר בשובו לביתו.

9 אליה רבה ומשנה ברורה סי' תרעא ס"ק ב וכף החיים אות טז בשם תשובת מהרש"ל וכנסת הגדולה.

10 ויתכן שתפילת מנחה בציבור הייתה אז עניין של 'עשרת הבטלנים' של העיר המקיימים תפילה בציבור בשם הציבור, עי' מגילה ה, א וברש"י ובר"ן שם, וכן כתב הרמב"ן בחידושו בתחילת המסכת.